

PLATSENS POETIK – OM MATERIELLA MINNEN OCH DOLDA LANDSKAP

I Stockholms förorter har ofta historiska natur- och kulturlandskap raderats ut, och ett nytt, skenbart "historielöst" landskap har skapats, i utstuderade kulturpolitiska syften och med ödesdigra konsekvenser för människor som nu lever där. Det konstnärliga forskningsprojektet Platsens Poetik undersöker detta med utgångspunkt i en liten park i norra Botkyrka, sydväst om Stockholm. Med referenser till aktuell kritisk teori och experimentell arkitektur skrivs en historisk och konstnärlig poetik för platsen, som ger möjligheter till förändring.

Text: Emma Göransson

Hur får platser mening för människor och vad händer när de tappar den, när platser blir obygd, utmarker eller "icke-platser"? Den postkoloniala kritikern **Edward Said** är intresserad av de processer genom vilka en plats ges och får mening för människor, och av skillnaden mellan de platser vi upplever som bekanta och dem vi tänker på som främmande, "inte våra". I sin bok *Orientalism* från 1997 menar han att platser förvärvar känslomässig mening och till och med rationella känslor genom ett slags poetisk process. Han refererar till filosofen **Gaston Bachelards** arbete *The Poetics of Space* (1994) där rumslig mening i huvudsak ses som skapad av människors erfarenheter och fantasier, och inte som en konsekvens av byggnadernas faktiska utformning.

Said diskuterar hur en liknande process äger rum när vi upplever tid. Avlägsna tider, till exempel förhistoria, griper in i människors samtida upplevelser i form av rumsliga minnen, trots att de aldrig upplevt dem själva. Associationer, tankar och även fantasier hjälper till att dramatisera avståndet mellan då och nu, mellan historia och nutid.

Det konstnärliga forskningsprojektet *Platsens poetik*, finansierat av forskningsstiftelsen FORMAS, är placerat på Arkitekturmuseet i Stockholm. Fokus ligger på samtidskonst och ljusdesign som den kulturella dimensionen av hållbar stadsutveckling. Vi arbetar med en liten park i Fittja, en förort till Stockholm, anlagd i ett bostadsområde från det så kallade Miljonprogrammet under tidigt 1970-tal. Mitt delprojekt undersöker hur platser i samtidens stadslandskap ingår och används i politiska och kulturhistoriska strategier för

att aktivt skapa en eftersträvd "historia". Detta innebär en ideologisk och hårt styrd berättelse om det förflutna, alternativt en frånvaro av det förflutna, som passar vissa syften i dagens politiska strategier, på kommunal, regional, nationell och även global nivå.

Jag vill skissa fram en poetisk och politisk geografi, en poetik för den här specifika platsen. Jag använder skrivande och fotograferande som metoder för att uppleva plats och landskap, tillsammans med studier av arkivmaterial, historiska fotografier och kartor samt arkeologisk dokumentation. Detta bildar utgångspunkter för mina samtida konstnärliga installationer, aktioner och objekt i dagens landskap.

Miwon Kwon har påtalat vikten av att se det komplexa samspel och de nätverk där platsspecifik konst idag ingår (*One Place after Another: Site-Specific Art and Locational Identity*, 2004). Hon visar på de "förföriska" krafter som kan vara verksamma när konstnärer av myndigheterna bjuds in att arbeta i särskilda områden och med utvalda befolkningsgrupper. Utifrån projektet

Idag handlar historieskrivning mer om att lyssna till alla de mångtydiga och lågmälda röster som talat och talar om människors landskap och liv. Det handlar också om att låta landskapet självt få tala.

Places with a Past: Site-Specific Art at Charleston's Spoleto Festival, visar hon hur konstnärer används för att "sälja" staden Charleston, USA, som en unik, "konstnärlig" och meningsfull plats att besöka; en form av förtäckt kulturturism. Myten om konstnären som en unik källa till kreativitet som med sin närvaro automatiskt bidrar till att förändra en plats och ge den ett mervärde passar in i dagens kreativa entreprenörsanda på kommunalpolitisk nivå. Konsten

används här som maktmedel och som en vara, om än i ny förpackning. Det gäller att vara uppmärksam på detta när man som konstnär stiger in i ett problemområde och får förhoppningar om att kunna förändra det.

De samhällskritiska arkeologerna **Michael Shanks** och **Christopher Tilley** har diskuterat vårt förhållningssätt till det förflutna i ett kritiskt socialt perspektiv (*Re-constructing Archaeology. Theory and Practice*, 1992). De menar att det förflutna produceras i dag och används aktivt i politiska syften i det (post-)kapitalistiska samhället. Enligt min mening så utesluter detta inte att personliga erfarenheter av historia utgör viktiga delar av människors känslor av tillhörighet till platser och landskap. Avsaknaden av plats-specifik tillhörighet kan till och med vara en av de största orsakerna till sociala problem i dagens förortsmiljöer. Här är landskapets historia ofta raderad, och människor från en mängd olika kulturer och ursprung packas ihop på samma plats utan vare sig gemensam kulturell identitet eller historia. Så ser det ut i de flesta av Stockholms förorter från 1970-talet. Det är dock viktigt att inte börja romantisera det förflutna, som om ett konstnärligt gestaltat kulturarv automatiskt skulle medföra en hemkänsla. Självfallet är det mer komplicerat än så. Men jag vill lyfta fram att raderandet av äldre tiders människors arbete och liv ur vår historieskrivning idag alltid utgör ett förminskande av samtiden.

Historia behöver skrivas, men på ett annat sätt än det gamla, där historieskrivning byggdes på av varandra oberoende källor för att på så sätt komma fram till "Sanningen" om vad som hände. Idag handlar historieskrivning mer om att lyssna till alla de mångtydiga och lågmälda röster som talat och talar om människors landskap och liv. Det handlar också om att låta landskapet självt få tala.

Jane Rendell har experimenterat med skrivande i sina banbrytande arbeten i gränslandet mellan konst, arkitektur och historia (*Art and Architecture. A Place between* 2006, samt *Site-Writing. The Architecture of Art Criticism* 2010). Hon arbetar explicit med en personlig röst, genom att använda egna erfarenheter i flera platsspecifika textbaserade projekt. Rendell, som är professor och forskare i arkitekturhistoria och med bakgrund som arkitekt, är intresserad av berättelsen i rummet, "platsspecifikt skrivande", och nyli-

gen också det specifika kritiska skrivande om konst och arkitektur som i sig själv är platsskapande: "site-writing".

Jag hade Jane Rendell som lärare i en experimentell workshop, *Site-Specific Writing*, i området kring Karlbergs herrgård från 1600-talet strax norr om Stockholm, som ingick i forskarkursen Writing Architecture, ledd av professor **Katja Grillner** vid Arkitekturskolan KTH i Stockholm år 2004-05. Kursen var del i det konstnärliga forskningsprojektet AKAD, Akademin för konstnärlig forskning inom arkitektur och design, finansierad av Vetenskapsrådet (www.akad.se/progwri.htm). Workshopen med Jane Rendell var transformativ. Jag arbetade här för första gången i mitt konstnärliga yrkesliv performativt, platsspecifikt och historiskt med skrivande och textbaserad konst ute i landskapet. I mitt projekt använde jag tillsammans med studiekamraten **Ulrika Vändesjö** 1600-talets arkitektoniska stormaktsdrömmar som utgångspunkter för ett performativt och interaktivt konstverk, där publiken var aktiva medskapare av en historisk fantasi.

Jag vill närma mig den plats jag nu arbetar med på ett liknande sätt: en liten övervuxen park i en förort till Stockholm, anlagd i början av 1970-talet. Området byggdes för att möta samhällets växande behov av bostäder, i likhet med många andra svenska förorter från denna tid. Närmare en miljon bostäder av betongelement staplade på höjden massproducerades på kort tid, och gav därför upphov till namnet Miljonprogrammet. Det ursprungliga kultur- och naturlandskapet raderades i det närmaste ut, och de nya husen lyftes in utan tanke på att samspela med tidigare bebyggelse eller topografi.

Att frilägga berättelserna i landskapet, rekonstruera historien genom att lyfta fram den materiella kulturens motstridiga och lågmälda röster, kan vara ett sätt att låta landskapet berätta. De människor som bor i området kan sedan lyssna och knyta an till mark och landskap på nya sätt, till skillnad från de gamla som uteslutande bygger på etnicitet, arv och ägande.

Grönområden i dagens förortsmiljöer har ofta karaktären av dekorationer, något som lagts till efteråt, för att dölja att geologiska och historiska tidslager är borta. Problemet med sådana här historielösa platser och landskap blir en känsla av rotlöshet, som ofta accentueras av själva arkitekturen. Det liknar de icke-platser som **Marc Augé** talar om som utmärkande för vår tid (*Non-places: an introduction to an anthropology of supermodernity*, 2009). Tid och historia har byggts bort.

Parker i städer och i förorter har också konstruerats som oaser i stadslandskapets betongöknar, som flykt från verkligheten, så att invånarna kan stå ut med sitt sätt att bo och leva, eller kanske så att arkitekter och politiker kan stå ut med insikten om hur människor faktiskt lever, hur oattrak-

tiv deras boendemiljö verkligen är. Parker som verklighetsflykt och dröm.

Denna lilla gröna plats som jag nu ska beskriva fungerar inte längre så bra som dröm. Den är nästan bortglömd och upplevs inte längre som en park. Den är mest en transportsträcka till tunnelbanan eller köpcentret i närheten, övervuxen av buskar och sly och som man snabbt skyndar över. Belysningstekniken fungerar inte längre, människor är rädda att gå här på kvällen. Inga gatlampor i världen kan lysa bort minnet av rånen och skottdramerna som sker här.

Här finns ett gravfält från yngre järnålder, men det är svårt att upptäcka det. I en av gravarna lades den döde i en båt (**Eva Weilers** rapport från 1975: *Arkeologisk undersökning 1970: Fornlämning 83, gravfält och boplatslämningar Fittja, Botkyrka socken, Södermanland*). Järnnitarnas spridning visar en vacker form på 8 x 1,2 m lagd i nordväst-sydöstlig riktning. Fyndet är sensationellt, liksom de textilier som fanns i några angränsande gravar. Man kan ännu tydligt se vävteknik och olikfärgade garner i mönster i de små tygbitarna som bevarats. I en grav hittades eldstål och flinta.

I det knähöga gräset står idag några parkbänkar. Jag antar att de placerades där för att folk skulle kunna reflektera över tidens gång, alla de människor som en gång levde och dog här. De är ett gott försök av någon, kanske en idealistisk landskapsplanerare eller politiker, som ville att folk skulle uppleva den

förhistoriska dimensionen av denna plats.

En bit bort fanns ett tegelbruk. Det försörjde bygden i närmare fyrahundra år, men ugnarna slutade eldas 1964. Nu syns inte ett spår av verksamheten. Byggnaderna jämnades med marken och blev parkeringsplatser åt ett barackliknande köpcentrum. Pråmarna lastade med tegel från fabriken var spännande för traktens barn att fantisera om där de styrde ut från hamnen. Vart skulle teglet? Skulle det bli kyrkor, palats, bostadshus? Kanske skulle det användas till bygget av det nya Stadshuset i huvudstaden? Människor hatade säkert också bruket, de som slet ut sina kroppar där, som gav sina liv för att andra skulle få bygga vackert.

När jag vandrar i strandlinjen ser jag mängder av krossat tegel titta fram från sjöbotten. Det lyser ur djupet, som röda stjärnor på en mörk och gyttjig himmel. Det är minnen som ligger därnere. De behöver min blick för att skriva sig synliga.

Emma Göransson är konstnär MFA, forskare Ph D, Arkitekturmuseet Stockholm.